

Paraszházak építőanyag szerint való elterjedése hazánkban.

A népi lakóház egyaránt tanulmánytárgya az ethnográfiának és anthropogeográfiának. De más-más szempontból és más-más mértékben. A két felfogás között körülbelül olyan viszony van, mint a növénytan és növényföldrajz között. Amaz, t. i. az ethnográfia az «egyes» lakóházból indul ki, annak aprólékos belső életét s az ebből eredő formát és formaváltozásokat kutatja, hogy típust és típusváltozatokat állapítson meg. Elsősorban tehát természetrajzi nyelven szólva boncolástani és rendszertani-fejlődéstani munkát végez, magától értetődőleg művelődéstörténeti, tehát «emberi» szempontból. A másik az «összeséget», a típusokból adódó csoportokat mint nagy, természetes életegységeket vizsgálja környezetszülte adottságaikban, térszíni elhelyezkedésükben és területi elterjedésükben. Elsősorban tehát ergológiai és geográfiai munkát végez «természeti», tehát emberföldrajzi szempontból. Amaz a belső milyen, hogyan és mivé, emez a külső milyen, hol és meddig kérdésekre óhajt felelni. A németek külön műszót, a «Sachgeographie»-t találták ki az utóbbi eljárásra.

A ház külső leíró jellegei közül az anthropogeográfia legelsőbb az építőanyag minémüsége iránt érdeklődik különös kíváncsisággal. Érthető, mert a természeti környezet hatása, belejátszása, bélyege ebben tükröződik a legközvetlenebbül, amennyiben az építőanyag elsődlegesen belőle kerül ki. Ezért van kiváló anthropogeográfiai értéke valamely vidék lakóházféleségének, mint az illető tájék geográfiai képe egyik lényeges vonásának.

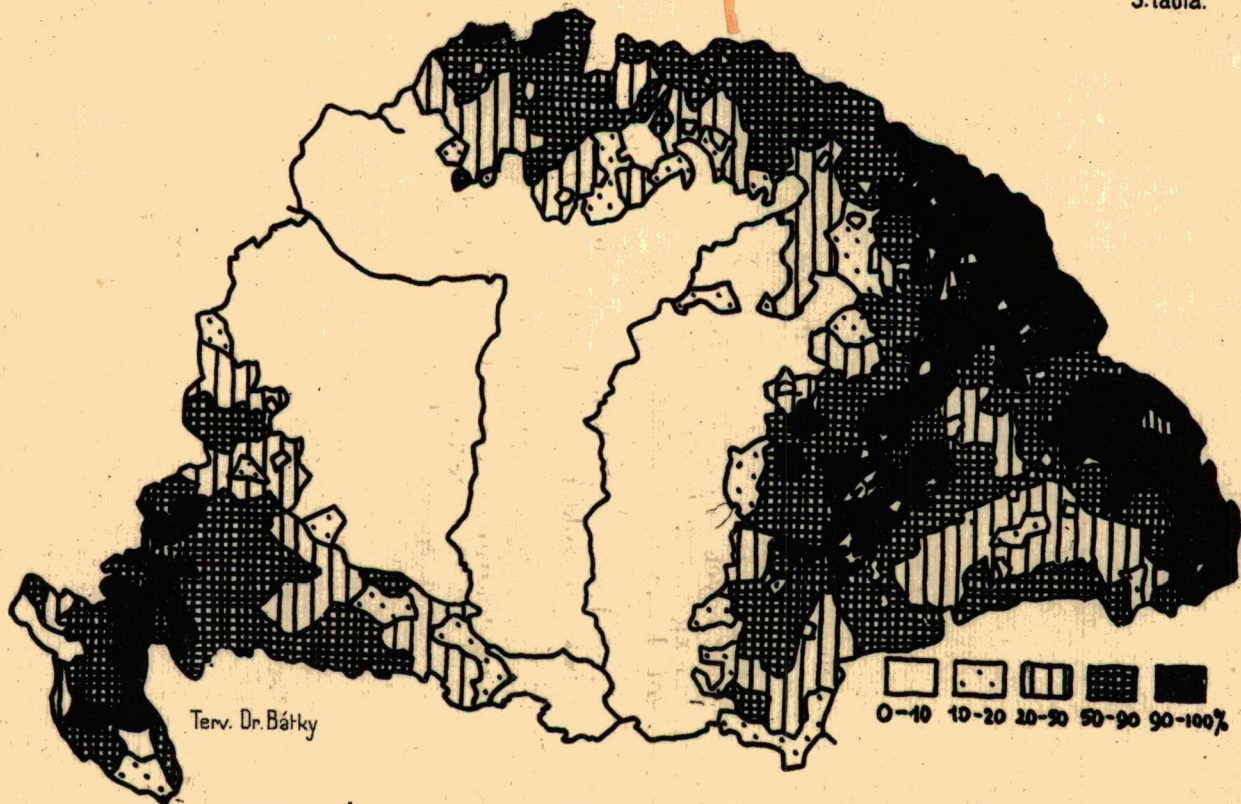
Hazánk ilyenmű vizsgálatokra hálás terület. Két okból is. Egy az, hogy lakóinak életszínvonala általában alacsony, más meg az, hogy tájrajzi arculata változatos. Az Orsz. Statisztikai Hivatal a ház építési anyagáról is beszámol községenként a következő 4 kategória szerint: 1. a ház falazata kőből vagy téglából épült, 2. kő- vagy téglalappal, vályogból vagy sárból, 3. egészen vályogból vagy sárból, 4. fából vagy más anyagból. Külön három rovat a tetőzet fedőanyagát tünteti fel, u. m. 1. cserép, pala vagy bádóg, 2. zsindeley vagy deszka, 3. nád vagy zsupfedés szerint.

Az előbbi 4 kategória felállítása nem mindenben felel meg a néprajz és emberföldrajz kívánalmainak, mert pld. az 1. rovatot fel kellene bontani tiszta kő, tiszta téglá és vegyes anyagu csoportra, a 4-et pedig a tiszta faház (kemény- és lágyfa; gerenda és borona) s a tiszta patics és sövényfalazatu csoportokra; nemkülönben külön rovatot kellene nyitni a földbe és kőbe vájt barlangszerű és putrilakásoknak is, hogy csak éppen ennyit említsünk, mert az ethnográfiának még egyéb részletekre is szüksége lenne. Hogy a tetőkategóriák anyag szerint szintén pontosan szétválasztandók lennének, magától értetődik. Nád és zsup, meg szalmatető pld. egyáltalán nem fogható egy kalap alá. Hogy a számláló biztosok a kérdőpontokat teljesen megértették-e, tehát az adatok minden tekintetben megfelelnek-e a valóságnak, azt részletes helyi felvételekkel lehetne csak ellenőrizni. De egyelőre meg kell elégednünk a rendelkezésünkre álló adatokkal.

A «Zsebatlasz» 1919. évfolyamában (kiadta a M. Földr. Int.) 3 apró, színes térképet közöltünk az 1910-es statisztikai felvétel alapján a 1. kő (tégla), 2. sár (vályog) és 3. fa- (meg egyéb anyag) házakról, vagyis a fenti 2. és 3. kategóriát egybefoglaltuk megyénkénti feldolgozásban. Jelen 3 térképünk ugyanezen adatok s ugyanezen kategóriák szerint járásokonként tünteti fel az egyes házfajták földrajzi elterjedését. Ezek tehát topográfiai tekintetben ki-elégítőbbek amazoknál. A tetőzetre czuttal nem terjeszkedtünk ki.

E három térkép feladata már most, hogy a népi építkezésanyag földrajzi elterjedését érzékeltesse velünk. Mind-egyikről hosszabb ismertetést irhatnánk, de térszüke miatt csak a legszükségesebb általános mondanivalókra szorítkozunk.

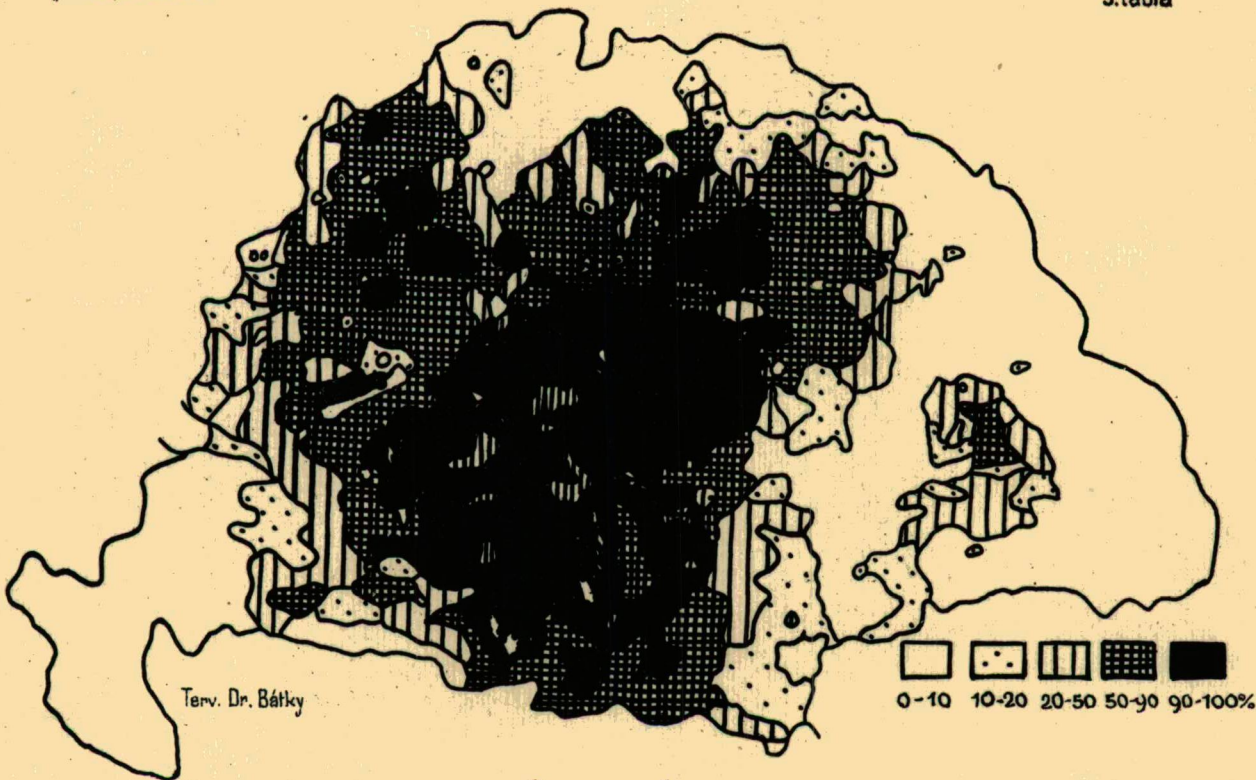
Vegyük elsőnek a faházakat. Ehhez tudnunk kell, hogy a faházak régebben nagyobb területen voltak elterjedve, mint manapság. Erre számos tanut állíthatunk, részben a régi, részben a legközelebbi multból, részben a jelenből. A megfogyatkozásnak három fő oka van: 1. az erdők kiirtása, 2. a fa értékének rohamos megdrágulása, 3. a gyakori tűzvészek. Mindhárom megérdemelne egy-egy részletes és elmélyedő tanulmányt, köztük az első természetesen történeti távlatba állítva, egyike lenne a legpompásabb és legigazibb emberföldrajzi témáknak. Az erdők elfogyásával, oktalan kipusztításával a faművesség virágzó népi iparága hanyatlott le, gazdag művészi technika és vele valóságos nemzeti kincs pusztult el s helyébe szürkeség és szegénység lépett. Nemcsak a fabősséggel tobzódó és hivalkodó galambbugos nagykapu, mindnyájunk büszkesége szorult vissza üldözött bölény módjára a

A FAHÁZAK ELTERJEDÉSE MAGYARORSZÁGON

KŐ- ÉS TÉGLAHÁZAK ELTERJEDÉSE MAGYARORSZÁGON

Terv. Dr. Bártky

VÁLYOGHÁZAK ELTERJEDÉSE MAGYARORSZAGON

székelység keményfatermő szűk mentsvárába, hanem egész vidékek vannak, ahol a korábbi kedves és egészséges faházakat nyomoruságos, vesszőből és galyakból font sövény és paticsházak váltották fel, hogy ezek elfogytával a még szegényesebb földházak váltsák fel őket. *)

De térképünk azt mutatja, hogy a faházak még Magyarország nagy részében nemzetiségi különbség nélkül el vannak terjedve, általában persze az erdős-hegyes, főleg fenyves területeken. Azonban csupán általában. Mert a részletesebb topográfiai elemzés — amire itt kiterjeszkedni nincs módunk — azt mutatná, hogy az erdőtakaró és faépitkezés intenzitása nem áll egymással mindenütt egyenes arányban, vagyis hogy nem pusztán geográfiai okokkal kell számolnunk. A faállomány, különösen a keményfaállomány gazdaságosabb értékesíthetése, hatalmas erdőterületeknek jogi és magánszemélyek kezében való felhalmozódása azok a leglényegesebb emberi szempontok, melyek a földrajzi adottságok természetes érvényesülésének útjában állanak. Így pld. Krassó-Szörény egyike — minden pusztítás mellett is — legerdösebb megyéinknek (területének fele bükkös és tölgyes), mégis azt látjuk, hogy faházak dolgában meglehetősen hátul áll, a köépületek javára. Ennek legfőbb oka az, hogy a parasztság kezén ma már kevés erdő van s így kénytelen a természet kőhöz fordulni. A nyugati Magyar-Középhegységben még aránylag bőségesen van erdő, de ezek nagybirtokosokéi, a faház tehát itt is elenyésző. Dunántulon pld. Vas (fenyves és bükkös), Somogy (tölgyes) néhány járását leszámítva, a járási átlag csak kettőben éri el a 10%-ot (az országos átlag 28.2, az erdőterület országos %-a 26.2), mert az erdők tulnyomó többségben uradalmi (állami, egyházi, világi) birtokok és, sajnos, jórészt vadászterületek. Mindmeggannyi feldolgozásra váró téma.

A térkép azonban így is tanulságosan szemlélteti a földrajzi tényezők elhatároló befolyását. Az erdős és erdőtlen területek, az átmeneti fokozatok a síkságokból a dombvidékeken át a magas hegységekig szépen kiválnak. A maximumot Árva, Máramaros, Csik és Háromszék adja 90-nél nagyobb %-kal, az egyes átmeneti övek tanulságosan követhetők Szilágyban. Az erdélyi Mezőség s a keleti Magyar-Középhegység is pompásan kiválik a környezetből. A faházak hazája, amint látjuk, ma még Kelet-Magyarország, kevésbbé az Ény.-Felföld, még kevésbbé Dunántul, egyáltalán nem az a Nagy- és Kisalföld. Hogy ebben a sorrendben bizonyos művelődésbeli fokozat is van, nem

*) Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ábránk történeti értékű is, amennyiben egy bizonyos terjedelmű elmúlt korszakot is felölel.

tagadható, de az a faépítkezéssel egyáltalán nem hozható kapcsolatba. Élénken kiválik a térképen Drávántul hatalmas faházterülete, mely intenzitás tekintetében Erdéllyel egyenrangú. Az öt horvát megye százalékszámja felül van az 50-en; legnagyobb ez a szám a három kisbirtokos, erdős szlovén megyében, Zágrábban (90-en felül), Varasdban és Belovár-Kőrösben. A három szlovén nagybirtokos megye közül még az erdős Pozsega nem éri el az 50-et, a teljesen sík és kevésbé erdős Szerém pedig a 20-at. A faépítkezés intenzitásába itt kétségtelenül hagyományos néprajzi okok is bejátszanak.

Vályog- vagy sárházak. Ha emberföldrajzi módon úgy fejezzük ki magunkat, hogy a dús vegetációval ellepelt környezetben az embernek ebből az őt magát mintegy elrejtő és lenyűgöző növénytakaróból kell egy darabot akarva nem akarva saját teste betakarására háznak kikanyarítani, addig a gyér vegetációju vidéken lakó ember az ő környezetében domináló többé-kevésbé méztelen alföldön az agyagféle földhöz kénytelen másodlagos ruházataért folyamodni. Az ethnográfus ehhez még azt is hozzátenné, hogy az inkább a férfiak, ez inkább a nők munkaköréhez tartozik. Ez az ősi munkamegosztás még mai napig is nyomozható nálunk.

Elsődleges hajlékok az ilyen területen a partosabb oldalakra vájt üreglakások és félig földalatti putrik lehettek. Ime mindkettő történeti és ma is fel-felbukkanó, persze ma már szükségparancsolta lakásforma Magyarország alföldi vidékein. A román és bolgár síkságon most is ezer meg ezerszámra vannak. A föld alól a föld fölé került hajlékok nálunk termésföldből, rakott szalmás sárból, vagy szárított vályogból épültek, teljesen sárból vannak sok helyen a kerítések is. Ez a földházfajta tehát éppen olyan emberföldrajzi értékű, mint a faház.*)

A térkép mutatja, hogy óriási területen otthonos nálunk, összes házaink 50.5%-a tartozik ide, leginkább persze a Nagyalföldön. Hét megyében (Hajdu, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Csongrád, Csanád, Bács-Bodrog, Tolna) több mint 90%-os, 9-ben (Győr, Komárom,**) Esztergom, Fejér, Baranya, Pest, Heves, Szabolcs, Torontál) 77-99%-os aránnyal. Az átmenetek itt is világosak. A földházak hazája tehát a Nagyalföld, ahol még a városok is abból

*) Meg kell itt jegyeznünk, hogy az Alföldön a sárházak mellett, különösen régebben a nád és sövényház is el volt terjedve s hogy tehát a fonottfalú ház nem mindenütt a faház után keletkezett, mint szükségszerű fejlemény.

***) Komárom csallóközi és Győr szigetközi járásában 10, illetőleg 8% esik a faházakra. Ezek azonban vesszéből font és sárral megtapasztolt, sövényházak, tehát genuin és formák. Később a vályog váltja fel őket.

épültek s kevésbé a Kisalföld. Drávántulon aránylag feltűnően kevés a földház az anyaországhoz képest s az 50%-ot, csak Szerémben haladja meg, tulajdonképpen Horvátországban csupán Belovár-Kőrösben éri el a 10%-ot, de járásokra bontva a megyét, még ebben sem. Ez a forma természetesen mindjobban terjedőben van, amihez a mostani háború okozta általános gazdasági nyomorúság éppenúgy hozzájárul, mint jó kétszáz évvel ezelőtt a török után maradt lezülles.

Kő- és téglaházak. Mint említettük, ezt a két csoportot emberföldrajzi szempontból szét kellene választani. A téгла ugyanis nem más, mint égetett vályog, tehát amannak természetes, de gyárszerűen előállított, költségesebb, vagyis felhasználását tekintve aránylag szűkebb körre szorítóköző folyamánya, melynek alkalmazása nemcsak ott helyben történhet s kulturabeli fokozatot is jelent. A kő ellenben ritkább mint a vályog, sőt mint a téгла nálunk iparszerűen nem termelik, tehát nagyban való továbbszállításra nem alkalmas, hanem esetről-esetre legtöbbször más anyag híjján, szükségből felhasznált lokális, genuinus építőanyag.

A téglaházak általában a németeklakta vagy befolyásolta, csinosabb építkezést kedvelő vidékeken, Nyugati-Magyarországon. Szepességben s az erdélyi szász területeken otthonosak elsősorban, a kőházak pedig ott, ahol alkalmas anyag kínálkozik. Kiválik a térképen a Balaton északi partja, szemben a délivel. (A két part világos antinómiaja!) Tudjuk azonban, hogy a kőház itt újabb fejlődés, a faház, később a sövényház után. Ugyanez kimutatható más vidékeken is. Az erdős palócvidékeken is pld. a faház volt az ősi alak s ezt váltotta fel a kőház, mely úgylátszik itt is, mint amott a pinceépítkezéssel vette kezdetét. Ugyancsak a faház-kőház fejlődést igazolják a krassói és erdélyi oláh területek is. Terméskőház sok van Drávántulon Modrus-Fiumében és Lika-Korbavában, ahol a faházakkal való váltakozásból a természeti adottságok tanulságosan leolvashatók a térképről.

A téglaház természetesen szintén terjedőben van s mint tetőfedő anyag, cserép alakjában, a sárházak nádaszuppos birodalmában is hatalmasan tért hódított.

Bátky Zsigmond.